

ISSN 1820-3396

ISSN 1820-3396

2/2020

ГОДИШЊАК ПЕДАГОШКОГ ФАКУЛТЕТА У ВРАЊУ

2/2020

ГОДИШЊАК

ПЕДАГОШКОГ ФАКУЛТЕТА У ВРАЊУ

ГОДИШЊАК
ПЕДАГОШКОГ ФАКУЛТЕТА У ВРАЊУ

За издавача
Проф. др Зоран Момчиловић, декан

Главни и одговорни уредник
Доц. др Ивана Тасић-Митић

Редакција

Проф. др Драган Павловић (Канада), проф. др Љубиша Митровић,
проф. др Ала Белоусова (Русија), Драгослав Михаиловић, академик,
проф. др Марјан Блажич (Словенија), проф. др Зоран Момчиловић,
проф. др Дејан Стојковић (САД), проф. др Сениша Опић (Хрватска),
проф. др Далибор Стевић (Р. Српска), доц. др Далибор Петковић,
доц. др Биљана Новковић Цветковић, доц. др Александар Стојадиновић

Лектори

Доц. др Драгана Станковић,
Мс Лидија Тасић

У име рецензентске комисије:

Проф. др Наталија Јовановић
Филозофски факултет – Ниш

Проф. др Валентина Гулевска
Педагошки факултет – Битољ

Проф. др Христо Бонџолов
Универзитет у Великом Трнову

Проф. др Данимир Мандић
Учитељски факултет – Београд

Сви радови у *Годишњаку* су рецензирани.

Издавање часописа финансијским средствима помаже
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ISSN 2466-3905

ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ У ВРАЉУ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

Г О Д И Ш Њ А К

ПЕДАГОШКОГ ФАКУЛТЕТА У ВРАЉУ

КЊИГА XI, 2/2020.

Врање, 2020.

Милан З. ЈОВАНОВИЋ
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

УДК: 37.014.523
371:340.134
- оригинални научни рад -

ИДЕАЛИ У ОБРАЗОВАЊУ И ВЕРСКА НАСТАВА

Сажетак: *Постоје различити филозофски, социолошки и педагошки аргументи којима се може оправдавати потреба за религијским садржајима у оквиру основног и средњег образовања. Ипак, питање: на који начин верска настава треба да буде конципирана како би као школски предмет заиста испуњавала ту образовну потребу и сврху – засебно је и значајно питање. То, помало запостављено питање у нашој академској и јавној сфери, представља главни предмет овог рада. Прецизније, централне теме разматрања које следи биће: а) како би религијско образовање требало да је конципирано да би било у складу са идеалима, принципима и циљевима образовања и б) да ли је тренутна концепција верске наставе задовољавајућа у том смислу. Поменути образовни идеали биће посматрани шире, и то: 1) из перспективе људских права која се тичу образовања, 2) из перспективе нашег образовног законодавства, али и 3) из перспективе минималне хуманистичке концепције образовних циљева. Теза рада је да верска настава, онако како је сада конципирана у нашем образовном систему, није у складу са тако одређеним идеалима образовања.*

Кључне речи: *верска настава, идеали у образовању, људска права, образовно законодавство, индоктринација.*

Увод

Рад је посвећен истраживању односа различитих концепција верске наставе и образовних идеала. Централни део рада тематизује ово питање из перспективе односа прокламованих образовних идеала у образовном законодавству Републике Србије и конкретне и актуелне концепције верске наставе каква је присутна у школском систему наше земље.

У првом делу рада акценат је на анализи саме потребе за верском наставом. У том делу анализирају се различити аргументи понуђени у прилог тези да верска настава треба да буде део школског програма, и указује се на проблеме који те аргументе прате. Подвлачи се ипак да постоје мање контроверзни аргументи којима се ефектно брани потреба за религијским образовањем.

* milan.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

Након тога, у раду се тематизују различити типови верске наставе и њихове главне карактеристике, како би се потом отворио простор за анализу њиховог односа према људским правима и хуманистичким идеалима у образовању – што је предмет трећег дела рада.

У четвртном и петом делу рада говори се о домаћем образованом законодавству у којем се заступају помињани *образовни идеали* и *концепцији верске наставе* какву имамо у нашим школама. Рад се завршава управо запажањима о *њиховом нескладу*, те ставом каква би верска настава била у складу са тим идеалима.

Потреба за религијским образовањем

Као оправдање за постојање верске наставе у оквиру програма за основно и средње образовање (у који је она уведена, или враћена, политичком одлуком, уз непотпуну и проблематичну јавну расправу, као и уз противљење и оставке стручне јавности и ресорне администрације) наводе се различити разлози.¹ Можда и више него што је то случај поводом расправе о евентуалном укључивању креационизма у образовне програме, у овој расправи су аргументи *за* јако разноврсни. Они варирају од догматско-верских, преко традиционалистичко-популистичких до оних начелно заснованих на разлозима који се тичу релевантних образовних или друштвених потреба. Последње поменути аргументи најчешће долазе из перспективе педагошких, социолошких и филозофских разматрања о циљевима образовања.

Догматско-верски приступ овом проблему полази од идеје да је дата конфесија (у прилог чије верске наставе се аргументује) заправо једина мерилодавна за питања морала, погледа на свет и истине. Наравно, није изненађујуће да је *одатле* релативно лако показати да је верска настава онда изузетно важна ако не и пресудна ставка у образовању и васпитању.² Међутим, та позиција је аргументативно неубедљива, и то не зато што је циркуларна, већ зато што је њена главна претпоставка крајње контроверзна и проблематична – и као *чињеница*, и као *теоријска тврдња*, па чак и као *јавни разлог* у научној или академској дебати о образовању. Штавише, таква позиција от-

¹ Начелно о проблемима у поменутој јавној расправи, уз детаљну анализу аргументације за и против у њој вид. Kuburic i Vukomanović 2005.

² Дobar пример оваквог приступа анализи образовних проблема је Миловановићев рад о значају текстова са хришћанском тематиком за основно образовање (Миловановић, 2017). У њему се наводи како је за стварање „целосне личности ... незаобилазан значај књижевних текстова са хришћанском тематиком“ (Миловановић, 2017: 151). У прилог томе, у тексту се говори како је вера суштинска за човека, па чак и за атеисту, јер он заправо „верује да не верује“, али је та вера код њега одређена „гордошћу, охолошћу и хомоцентричношћу...“, да би се потом поентирало тиме да се: „... не ради о остављању некаквог ‚права избора‘ детету (да верује или ‚не верује‘), него о пуноћи сазнања којим се потврђује истинитост суштинског, дубинског знања. А тој пуноћи могу да допринесу књижевноуметнички текстови са хришћанском тематиком“ (Миловановић, 2017: 153). У наставку се такође каже како је „вера у основи исконског знања“, како је она врлина, љубав и тако даље.

вара потенцијалне сукобе између верске наставе и (других) школских предмета који су у складу са позитивним научним сазнањима и резултатима.³ У крајњој инстанци, такав приступ се у извесном смислу сукобљава не само са основном идејом секуларног образовања, него и *чињеницом* о постојању других религија (и конфесија) са истим или сличним претензијама.

У групу популистичких разлога могуће је сврстати оне који се позивају на бројност грађана и грађанки Републике Србије који се декларишу као верници.⁴ Некад се пак на сличној линији аргументације наводе истраживања јавног мњења о томе „шта мислите о увођењу веронауке у школе“ (вид. Крнета, 2003: 16). У ту ширу групу свакако спада и често позивање на традицију и централни значај који религија има у њој, као и за „наш идентитет уопште“. Главни проблем са овим аргументима је у томе што није јасна њихова релевантност за дату расправу. То што је становништво неке земље већински религиозно није на очигледан начин релевантно за питања о *курукулуму* основног или средњег образовања. Такође, није јасно ни какав значај има јавно мњење у том смислу. О образовном *курукулуму* наравно не одлучује јавно мњење, осим посредно, политички – делегирајући моћ групама компетентних људи да поводом тога одлучују.

Инсистирање на традицији, опет, оставља отвореним питање у којој мери је то посао школе а не социјализације и васпитања ван школе; или, с друге стране, зашто би за то питање била релевантна верска настава а не неки други предмети усмерени делом или у целини на та питања. Поред изборног предмета који управо носи име „Народна традиција“, а који је однедавно уведен у наше основно образовање, за питања традиције несумњиво је релевантна и настава српског језика и књижевности, историје, географије и социологије.

Трећу поменућу групу разлога у прилог верској настави чине бројни аргументи из перспективе различитих релевантних хуманистичких дисциплина. Таква афирмација значаја верске наставе не претпоставља постојање бога; штавише, уопште не заузима гледиште поводом тог и с њим повезаним питањима. Она насупрот томе наглашава неспорну чињеницу да ми живимо у свету у којем су вера и религија присутни и значајни друштвени феномени. Ако школа треба да припрема за живот, онда би она требало да помогне ученицима да те феномене – макар у извесној мери – разумеју, да их учини отворенијим за демократско друштво у којем неки људи јесу а неки други

³ Одличан пример инсистирања на верским истинама чак и када су оне директно у сукобу и са најмање контроверзним научним ставовима јесте петиција из 2017. године за измену програма наставе биологије. Та измена се очекивано тичала Дарвинове теорије еволуције. Против ове иницијативе, поред образовне, научне и академске јавности, устала је и група теолога са Богословског факултета Универзитета у Београду – дакле и група људи квалификована за држање верске наставе, те природно заинтересована за њу. Поменути апел теолога, али у неком смислу и сама петиција која га је иницирала, одлично говоре о значају уважавања академског и релевантних научних оквира приликом разматрања питања верске наставе.

⁴ У тексту под насловом „Вјеронаука у школи – између апологетике и оспоравања“, Крнета такође разматра питање односа становника Републике Српске према религији, сматрајући га очигледно релевантним за даља питања свог рада (Крнета 2016: 10-12).

пак нису верници, те да им помогне да буду толерантни и прихватају ове и друге разлике.

У ову групу се вероватно могу сврстати и они разлози који се позивају на потребу за *моралним образовањем* у школи, те истичу неадекватност курикулума у којем примат имају струковни и научни предмети. Опет, ови разлози не морају подразумевати божје постојање, већ се могу и само конципирати као академско-научни. Конкретније, ови аргументи могу указивати на кризу у савременом образовању које карактерише његова превелика (ако не и искључива) усмереност на тржиште. Феномен *поструковљења* у образовању, те сужавања циљева и исхода образовања, води ка томе да сами курсеви и настава више личе на тренинге за будуће послове него на право образовање младих људи, на њихово оспособљавање за даљи живот (приватни и друштвени).

Марта Нусбаум (Martha Nussbaum) у својој важној и утицајној књизи *Не за профит* (енгл. *Not for Profit*) анализира управо ове проблеме са савременим образовањем. Због те суштинске небриге, која је очигледна на свим нивоима школовања, за образовне идеале као што су критичко мишљење, толеранција, еколошка свест и хуманост, ауторка забринута закључује да је „будућност демократија неизвесна“ (Nusbaum, 2012: 349). Не проблематизујући заснованост централног дела ове анализе (која није тако контроверзна и нова),⁵ мора бити наглашено да ово само по себи није аргумент у прилог увођењу веронауке у школски програм. Ови аргументи, ако су добри, указују начелно на већу потребу за хуманистичким наукама у школи и веће фокусирање на образовне идеале.⁶ И сама ауторка даље у том поглављу каже да се „ове способности везују за хуманистичке науке и уметности“ (Nusbaum, 2012: 352). Стога, аргументовати на овај начин у прилог верске наставе непотпуно је, јер захтева даље помоћне аргументе који ће показати зашто је *управо верска настава* пожељна као решење за изазове које нам поставља поменута криза у савременом друштву.^{7,8}

⁵ Ако не раније, дати проблеми нашироко су тематизовани у познатој и утицајној Лиотаровој (Jean-Francois Lyotard) књизи *Постмодерно стање* (вид. Lyotard, 1979).

⁶ Наравно, у академској литератури је могуће наћи проблематизовање моралног васпитања из угла различитих хуманистичких дисциплина. Као релативно рецентан пример анализе моралних аспеката образовања кроз наставу српског језика и књижевности вид. Стошић Јовић 2017.

⁷ У свом кратком тексту, који се појавио као одговор на предлога тадашњег министра просвете (децембра 2015. године) да се размотри промена типа верске наставе, Рељић се управо позива на Нусбаум и њену критику образовања, да би бранио потребу за верском наставом – и то баш онаквом какву имамо. Вид. С. Рељић, *Веронаука не може бити проблем*, дневне новине „Политика“, 29.12.2015.

⁸ Неки од теоретичара верске наставе препознали су простор за допуну ове аргументације, те имамо и студије о утицају домаће верске наставе на моралност ученика (вид. Качарић, 2015, 2016). То је наравно засебна и велика тема којом се овде нећемо бавити. Ипак треба приметити како је питање утицаја на морал изузетно осетљиво. Напросто, за његову анализу је тешко наћи религијски неутралну позицију. Ако ли се пак одредимо за неку религијску концепцију морала (цитирани аутор помиње „есхатолошки аспект“ моралности), онда то постаје истраживање о томе у којој мери је верска настава успешна у остваривању неких од својих циљева, а не циљева образовања *уопште*.

Типови религијског образовања

Циљ претходног поглавља није био да се да суд о томе „треба ли нам веронаука у школама“. Оно је било само приказ неких уобичајених линија аргументације у прилог тој тези, и кратак осврт на неке од проблема с којима се оне суочавају. Највећи део тих проблема директно се тиче тенденције да се у тим расправама наступа преамбициозно и да се доказује превише. То, опет, не значи да потребу за верском наставом није могуће бранити. Свакако јесте, али треба имати у виду да ће онда ти аргументи имати другачије премисе, обавезиваће се на другачије теоријске поставке, и следствено, с њима повезане другачије концепције верске наставе.

Као што је већ поменуто, у својим намерама скромнији, али, чини се, убедљивији аргумент је онај који верску наставу брани тврдњом да је у друштву као нашем, ако не и иначе, религија важан чинилац социјализације, који у великој мери утиче на ставове људи, њихове обичаје и праксе, који утиче на културу, који доприноси друштвеној кохезији, и тако даље. Имајући то у виду, рационално је бранити тезу да једно свеобухватно образовање треба да буде информативно и поводом тих друштвених аспеката, да обухвата извесне садржаје везане за религију као што су основе њеног учења, њене праксе и обичаји.

Овакво образлагање потребе за верском наставом, ипак, прилично је индикативно поводом типа верске наставе на коју упућује. Можда је у томе разлог за њено ретко помињање у дискусијама о верској настави, будући да се у нашој јавности често некритички подразумева да верска настава *мора бити онаква каква је тренутно* – конфесионална, вредносно јако обојена и усмерена на сопствене циљеве, а не друштвено прокламоване циљеве самог образовања.

Можда је у неком смислу овом проблему боље приступити из другачије перспективе: не тако што ће се анализирати аргументи у прилог веронауци па реконструисати каква концепција верске наставе се у њима крије, већ тако што бисмо истраживали каква концепција верске наставе (или општије: религиозног образовања) јесте одржива у савременом друштву и савременом образовању. Тај други приступ би се природно ослањао на хуманистички конципирано образовање, релевантну правну регулативну, као и међународне документе о правима детета и људским правима.⁹

Иако је у досадашњем делу раду праћен овај први приступ, у наставку рада се ипак окрећемо овом другом. Дакле, у овоме што следи тематизоваће се пре свега питање какво религијско образовање је у складу са образовним идеалима.

Да бисмо одговорили на најављено питање о типу верске наставе који је адекватан образовним идеалима, морамо начелно размотрити каква *све може бити* верска настава. Односно, како у образовању могу бити заступљени религијски садржаји? У тексту у којем се бави обема овде отвореним темама: да ли је верска настава потребна, и ако јесте у ком облику,

⁹ Све ово можемо – делом дескриптивно а делом прескриптивно – покрити изразом „савремени образовни идеали“.

Каролин Еванс (Carolyn Evans) представља шест различитих приступа религијским темама у државним школама:

1. *Стриктни секуларизам*: у школи се не расправља о религиозним темама;¹⁰
2. *Узгредно религиозно образовање*: религиозним темама бави се *ad hoc*, када је то потребно за разумевање неких тема других предмета;
3. *Плуралистичко религиозно образовање*: на часовима се расправља о различитим религијама, основама њиховог учења и обичаја... Ни за једну од религијских традиција се не тврди да је истинита нити погрешна. Овакав приступ може укључивати и атеизам као једно од гледишта;
4. *Конфесионална религијска упутства*: студени су подељени у групе по припадајућој конфесији, где им се пружају упутства за разумевање и практиковање дате вере. За студенте који не желе оваква упутства постоји алтернатива (у виду филозофије или неког другог секуларно конципираног предмета);
5. *Јединствено религиозно образовање*: сви ученици слушају не-конфесионалну наставу о доминантној религији у датој држави. За дату религију се не тврди да је истинита, али се говори само или доминантно о њој;
6. *Јединствена религијска или идеолошка упутства*: конфесионална религијска упутства за све ученике у религију која је доминантна у држави. Религија се презентује као истинита, ученици се укључују и у религијске ритуале. Изузеци могу бити евентуално направљени (у посебним околностима) за ученике чији родитељи то изричито затраже. Овакав приступ није ограничен само на религије и идеологије, слична концепција индокринације може уместо религије садржати и неко филозофско гледиште или атеизам. (Evans, 2008: 461)

Уколико се сложимо да нам је у школама потребно религијско образовање, јасно је да концепције дате под (1) и (2) неће бити задовољавајуће. Колико год се мало обавезали тим аргументима у прилог заступљености верских тема у школским програмима, јасно је да на ту брањену потребу неће бити адекватно одговорено тек успутним и *ad hoc* укључивањем тих тема, које би тако биле подређене наставним циљевима предмета у оквиру којих се јављају. Ово наравно не значи да су концепције под (1) и (2) апсолутно неприхватљиве. Не треба, такође, сумњати ни у то да су оне у конфликту са било којим људским правима и слободама, јер овај приступ не говори ништа о положају или значају религије за друштво, већ само о томе како у једној секуларној и демократској земљи треба да изгледа државно образовање.¹¹

¹⁰ Подела је у потпуности преузета из поменутог текста, али су образложења – иза имена сваког од шест типова приступа религиозним темама – скраћена и парафразирана, у складу са потребама овог рада.

¹¹ Са ових позиција, у јавној полемици са цитираним Рељићем, наступа филозоф Иван Миленковић, инсистирајући да његов став није да религијски садржаји не треба да буду присутни у друштву или понуђени јавности, већ да државна школа, због својих принципа, па и начина финансирања није место за то. Вид. <http://www.politika.rs/sr/clanak/347153/Pogledi/Spoticanje-o-dusu>

Концепција под (4) одговара начину на који се верска настава држи код нас. Раздвајање ученика по групама (група за верску наставу и група за грађанско васпитање) на основу њихових ставова поводом религиозних питања или, још пре, одређености њихових родитеља у вези са тим питањима крајње је проблематично.¹² Штавише, ако је повод за увођење веронауке макар делом био у складу са оном преферираном аргументацијом у овом раду, постоје разлози за сумњу да овакав приступ те аргументе не уважава у довољној мери. Иако је то као одредница присутно у програмима верске наставе, не види се како исход овакве поделе може бити развијање *толеранције* и бољег *међусобног разумевања* будућих пуноправних грађана нашег друштва. То је посебно очигледно у мултирелигиозним срединама, где верска настава практично резултира строгом поделом по вероисповести, понекад и издвајањем мањине од већине, и додатним апострофирањем већ присутних друштвених подела.¹³

Може се учинити да је решење тог проблема дато у концепцији под (6), која предвиђа заједничку верску наставу за све ученике (уз изузетке у специфичним случајевима). Међутим, лако је увидети један врло озбиљан проблем са тим приступом. Он прилично директно угрожава једно људско право – право на слободу мисли, савести и вероисповести (члан 9 *Конвенције о људским правима*).¹⁴ Ако су пак изузеци, којима се допушта да неки ђаци не слушају ту јединствену верску наставу, довољно чести, или се пак таква религијска настава не поставља као стандард од којег треба тражити ослобађање, него је стандард да нема те наставе осим када се бира, онда се такав приступ, чини се, опет суштински враћа на поменути под редним бројем 4.

Али, колика је и да ли је заиста суштинска предност концепције под (4) у односу на (6)? Поред оваквих *очигледних* сукоба са *Конвенцијом о људским правима*, какав можемо имати у пракси заснованој на концепцији обједињене конфесионалне верске наставе (тј. у датом 6. типу религиозног образовања), могу постојати и они мање очигледни сукоби ових концепција са образовним идеалима – не нужно и људским правима. Иако можда мање упадљиви, ти евентуални проблеми свакако нису занемарљиви.

Централна тема наставка рада управо је то: како се ова два приступа у настави религије (а посебно онај под 4) односе према идеалима образовања уопште, дакле, не само према одредбама људских права и слобода, него и нормама у нашем образовном законодавству, које се на те одредбе ослањају, па и на минималну филозофску концепцију образовања.

¹² О тим проблемима врло информисано говорио је и тадашњи министар просвете Срђан Вербић. Вид. <http://rs.n1info.com/a120228/Vesti/Verbic-Veronauka-i-gradjansko-vaspitanje-razdvojili-djake.html>

¹³ Управо је свест о проблемима у вези са том концепцијом била повод за поменути предлог (из 2015. године) о промени типа тог предмета, који је потом наишао на оштру реакцију јавности. За детаље предлога: Вид. <http://www.politika.rs/sr/clanak/346141/Najbolje-bi-bilo-da-gradansko-i-veronauka-budu-jedan-predmet>

¹⁴ Конвенција о људским правима, доступно на: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SRP.pdf.

Идеали у образовању: људска права и одсуство индоктринације

Остављајући, за сада, по страни концепције верске наставе дате под (3) и (5), фокусирајмо се на тип верске наставе дат под (4), какав је присутан и у нашем основном и средњем образовању. Иако оваква настава заобилази централни проблем поменут у вези са религијским образовањем описаним под (6),¹⁵ то никако не значи да у њој нема ничег контроверзног са истог тог становишта људских права везаних за образовање.

Како тумачити и применити право на *образовање*, право на *слободу мисли, савести и вероисповести*, *слободу од дискриминације*, или право *да се учествује у културном животу заједнице*, на случај верске наставе у школи – иначе је осетљиво питање. То питање постаје комплексније ако људским правима придружимо и неконтроверзни образовни идеал који се тиче нужности *одсуства индоктринације* из онога што бисмо сматрали правим и пожељним образовањем,¹⁶ а који и сâм делује као да је у тесној вези са неким од наведених људских права.

Имајући у виду релевантност ових права и слобода за питање верске наставе, институције које су гаранти људских права, прецизирале су *које захтеве та права постављају пред верску наставу*. Еванс овако сумира те захтеве „Иако допуштају да контроверзни религијски материјали буду покривени (наставом – МЈ), и UNHRC (Канцеларија Уједињених нација за људска права) и ECtHR (Европски суд за људска права) захтевају да они буду предавани на 'објективан и неутралан начин', на шта ECtHR додаје да таква настава мора бити 'критички настројена и плуралистичка'. Комитет за економска, социјална и културна права каже да религија мора бити предавана на 'непристрасан и објективан начин, који поштује слободу мисли, савести и говора'“ (Evans 2008: 462-3)

Нема дилеме да дате европске институције уз људска права подразумевају и поменуто одсуства индоктринације. Да ли је могуће држати конфесионалну верску наставу – која садржи верске моралне поуке и упутства о практиковању религије – на *непристрасан, неутралан, објективан и критички настројен начин*, тј. уз одсуство било ког облика индоктринације – опет, тешко је филозофско питање. Ако је тај проблем и решив у концептуалној равни, а питање је да ли је, како је то могуће спровести у пракси.¹⁷

¹⁵ У поменутом и цитираном тексту, Еванс релативно детаљно пише о судским процесима (из 2003, 2004. и 2008.) између Европског суда за људска права и Турске (у којој је заступљен овакав тип верске наставе) али и Норвешке (у којој је практикован тип верске наставе која комбинује елементе приступа под 4. и 6.) а поводом кршења релевантних људских права. Вид. Evans, 2008: 463-6.

¹⁶ Индоктринација је, наравно, важан појам у бројним текстовима који се баве педагогијом и филозофијом образовања. Овде је тај појам подразумеван у свом типичном значењу. Ипак, филозофски најплодније тематизовање тог појма и најубедљивије указивање на значај одсуства индоктринације из правог образовања имамо у класичном делу Џона Дјуија – Васпитање и демократија (Dewey, 1970).

¹⁷ Еванс на то додаје и да „чак и плуралистичко образовање отвара проблеме“ у вези са овим, будући да наставници наступају из перспективе ауторитета, и није лако да се избегне ефекат индоктринације чак и када се религиозни материјал не презентује конфесионално и кроз религијска упутства.

У вези са самом праксом верске наставе, Еванс помиње још два важна проблема. Прво, будући да савремен приступ у настави захтева што већу партиципацију ученика и њихово ангажовање у обради и савладавању образовног програма, још је теже помирити замисао такве наставе са поменутиим принципима UNHRC-а и ECtHR-а. Ни укључивање ученика у некакву критичку размену на тим часовима није једноставно решење, будући да то може резултирати управо тензијом и нетрпељивошћу. Друга њена примедба тиче се млађе деце у школи, где је настава усмерена на практичне активности – што би у случају религијског образовања најчешће било *практиковање религије* у неком облику, што је опет огроман изазов ако треба да се строго поштују ограничења дата од стране поменутих институција које гарантују и штите људских права.

Одређења људских права су врло општа, и случајеви у којима су спорови поводом верске наставе добили судски епилог, следствено, релативно су драстични и атипични. Међутим, проблем који се крије иза тих случајева врло је типичан и пуно се јасније види на конкретном случају верске наставе и конкретном случају артикулације права и слобода. То је разлог због којег се окрећемо верској настави у нашем образовном систему и законској регулативи тог система.

Домаће образовно законодавство и актуелни модел верске наставе

Готово све ово поменуто под широком одредбом образовних идеала присутно је на изванредан начин у релевантним законским и подзаконским актима који нормирају образовање у Републици Србији. У уводним и начелним одредбама тих закона и правилника, говор о принципима, сврси и циљевима образовања, наравно, рачуна и са људским правима и правима детета,¹⁸ али и основним концепцијама образовања из хуманистичких дисциплина усмерених на образовање.

У *Закону о основама система образовања и васпитања*, у члану 8 су у 18 тачака дефинисани циљеви образовања и васпитања.¹⁹ У том члану се вера експлицитно помиње само једном, и то у тачки 15, где се као један од циљева образовања управо наглашава развој толеранције и уважавања

¹⁸ Тако се у *Закону о основама система образовања и васпитања*, у члану 7 (Општи принципи образовања и васпитања) под тачком 3. каже: „поштовање људских права и права сваког детета, ученика и одраслог и уважавање људског достојанства; образовање и васпитање у демократски уређеној и социјално одговорној установи у којој се негују отвореност, сарадња, толеранција, свест о културној и цивилизацијској повезаности у свету, посвећеност основним моралним вредностима, вредностима правде, истине, солидарности, слободе, поштења и одговорности и у којој је осигурано пуно поштовање права детета, ученика и одраслог“.

¹⁹ Овом члану идентичан је члан 21 *Закону о основном образовању и васпитању*. Слично томе, *Закон о средњем образовању и васпитању* (као за нас трећи релевантни закон) у свом члану 2 експлицитно упућује на *Закон о основама система образовања и васпитања* када су у питању циљеви средњег образовања и васпитања, те у том смислу не доноси ништа супстанцијално ново поводом тог питања. Сва три поменута закона објављена су у: „Сл. гласник РС“, бр. 55/2013, 88/2017, 101/2017, 10/2019, 27/2018, и 6/2020 - др. закон.

различитости – националне, расне, *верске*, родне и других. У наредној тачки (члан 8, тачка 16) говори се о националном идентитету, осећају припадности Републици Србији и њеној традицији и култури, али се у том контексту не помиње ни религија нити вера. Слично је и са местима на којима се пак говори о уже хуманистичким циљевима образовања и васпитања, те о моралу и вредностима. Штавише, на тим местима очигледно је инсистирање законописца на критичком мишљењу, самовредновању, формирању и изражавању сопственог мишљења и тако даље (дакле, на тековинама тесно повезаним са прогресивистичким инсистирањем на изостанку индоктринације у образовању).

Да не буде заблуде, ово не показује да у школи нема места верској настави, већ је ово наведено као релевантно поводом питања *типа* или *модела верске наставе* која би била адекватна образовним идеалима које наша правна норматива подразумева. Пре него се окренемо том питању директније, погледајмо како се *тренутни модел* верске наставе уклапа са овим одредбама и раније поменутиим образовним идеалима.

Наиме, у нижим законским актима и правилницима за верску наставу, као да се идеали подразумевани у поменутиим законима потпуно губе из вида, или се можда чак њима директно супротставља. На пример, у *Правилнику о наставном плану и програму предмета верска настава за средње школе*, у одељку који се тиче православне веронауке, стоји следеће:

„ЦИЉ наставе православног катихизиса (веронауке) у средњем образовању и васпитању јесте *да пружи целовит православни поглед на свет и живот*, уважавајући две димензије: историјски хришћански живот (историјску реалност Цркве) и есхатолошки (будући) живот (димензију идеалног). То значи да ученици систематски упознају православну веру у њеној *доктринарној, литургијској, социјалној и мисионарској димензији*, при чему се излагање хришћанског виђења живота и постојања света обавља у веома отвореном, толерантном дијалогу са осталим наукама и теоријама о свету, којима се *настоји показати да хришћанско виђење (литургијско, као и подвижничко искуство Православне Цркве) обухвата сва позитивна искуства људи*, без обзира на њихову националну припадност и верско образовање. Све ово спроводи се како на информативно-сазнајном тако и на *доживљајном и на делатном плану, уз настојање да се доктринарне поставке спроведу у свим сегментима живота* (однос са Богом, са светом, са другим људима и са собом).“²⁰

У овом дугом цитату – у којем се заиста на ивици противуречности комбинују доктринарно-религиозни моменти са фразама везаним за образовне идеале – јасно се препознају сви они елементи о којима говори Еванс као о карактеристикама 4. типа верске наставе. Сви они проблеми о којима брину гаранте људских права (UNHRC и ECtHR) у вези са тим типом наставе присутни су и овде. Пратећи овај опис – дакле, не узлазећи у питања конкретног извођења те наставе – јасно је да је она вредносно јако обојена,

²⁰ Курзивни нису део интегралног текста, већ су додати зарад истицања места у тексту која су добра илустрација проблема о којем је овде реч.

да наступа као *поглед на свет*,²¹ који уз то *обухвата сва позитивна искуства људи*, те да је таква настава конципирана истовремено као практиковање те вере, а не тек као теоријски приступ њој.

Међу задацима овако конципиране наставе – као за нијансу конкретнијег описа њеног извођења – налази се и задатак да се код ученика *„изгради уверење да је свет и све што је у њему, створен за вечност, да су сви створени да буду причасници вечног живота*, те да се из те перспективе код ученика развије способност разумевања, преиспитивања и вредновања сопственог односа према другом човеку као непоновљивом бићу и према творевини Божјој и *изгради спремност на покајање*“.²²

Ако је задатак веронауке да изграђује уверења и то са врло специфичним (есхатолошким) садржајем одлично је питање које идеале или које образовне циљеве наведене у вишем образовном законодавству то испуњава. Штавише, нису ли ови прокламовани циљеви и задаци у сукобу са бројним наведеним (што експлицитним што подразумеваним) образовним идеалима и правном регулативом повезаном са њима.

Посебно је упитно како се истовремено можемо експлицитно залагати за толеранцију и отворен разговор са науком уз задатак који је конципиран на начин дат изнад – тако да као несумњиво истину узима све доктринарне поставке православног хришћанства. Кроз *Правилник* се упркос повременим позивању на образовне идеале јасно заступа линија по којој је недопустиво да веронаука буде плуралистичка и суштински непристрасна. Тако се унутар упутства о начину остваривања програма (наставе веронауке) каже: „Катихеза (‘веронаука’) не постоји ради гомилања података и информација или у служби теоретског ‘знања о вери’ него као мистагогија, увођење у праксу живота и отварање могућности да ученик и лично усвоји искуство Цркве кроз слободно учешће у њеном животу, првенствено у њеној Литургији.“

Поново је смислено запитати се: којим образовним идеалима и којим циљевима излистаним у релевантним законима доприноси овако, професионално конципирана верска настава? Такође, опет, и подједнако важно, да ли тако конципирана верска настава пак не противуречи неким од тих помињаних идеала?

Реторичко лавирање између образовних идеала и доктринарно конципиране наставе у *Правилнику*, уз очигледне проблеме са унутрашњим сукобима у таквој позицији, чак и не мора давати највернију слику карактера верске наставе какву имамо у школи. Као што Маринковић истиче (а што је вероватно уобичајено место у различитим методикама наставе) – једна наставна концепција се најбоље осликава управо кроз саму наставу (Marinković,

²¹ Притом, као што Пенок (Robert T. Pennock) настоји да покаже, посебно је проблематичан однос овог религиозног погледа на свет према другим погледима на свет. Он типично није квалификован као једна од опција која се легитимише и сусреће са сличним стандардима и критичком анализом који су својствени световним погледима на свет, посебно у оним аспектима у којима се тај поглед сукобљава са научним питањима. Вид. Пенок, 2017: 137-139.

²² Курзив је опет додат, а цитат је из раније поменутог Правилника о наставном плану и програму предмета верска настава за средње школе. (Правилник је објављен у: „Сл. гласнику РС“ - Просветни гласник, број 6/2003, 23/2004, 9/2005 и 11/2016).

1983: 8-9). У том смислу важно је истражити учинак и утицај верске наставе управо из перспективе питања повезаних са индоктринацијом. Да ли заиста верска настава доприноси изградњи целовите личности, отворене и критички настројене, способне да изграђује и изражава своје ставове, сагледава и разуме своју традицију, објективно и непристрасно одређује свој однос према религијским и другим ставовима, засебно и аутентично гради своје политичке и друштвене ставове?²³ Све су то питања релевантна за такво истраживање.²⁴

Закључак

У помињаном тексту Каролин Еванс, понуђена је аргументација у прилог тези да је из перспективе европског законодавства одговарајући тип религиозног образовања онај наведен под (3) и (5). У питању је верска настава конципирана плуралистички (3) или ипак монистички (као усмерена на једну конкретну религију) али свеједно држана неконфесионално и непристрасно (5). Остале концепције верске наставе (дате под: 1, 2, 4. и 6.) или су превише рестриктивне поводом питања религије у секуларној држави (1. и 2.) па остављају неке од важних образовних циљева неиспуњеним, или су насупротив томе изражено доктринарно религиозне (као што је то случај са 4. и 6.) те производе тензију са образовним идеалима.

Имајући у виду с једне стране, образовне идеале присутне у нашем школском законодавству (који су свакако тесно повезани са идеалима које Еванс има у виду), а с друге стране увид у правилнике који нормирају верску наставу у нашим школама – тешко је не приметити упадљиву и јаку напетост коју стварају. У овом раду понуђени су разлози у прилог тврдњи да се тренутна концепција верске наставе не уклапа добро са образовним идеалима али и позитивним образовним законодавством Републике Србије. Неадекватност конфесионалне и доктринарне верске наставе не манифестује се само тврђеним сукобом са образовним идеалима, већ и потенцијалном скрајнутошћу оних образовних циљева које бисмо типично повезивали са верском наставом – као што је на пример развој толеранције, разумевања и уважавања различитости.

Ако верска настава треба да буде *школски* предмет, онда би она морала да буде у складу са образовним идеалима – и онако како су они презентовани у законској регулативи и *Конвенцији о људским правима*, али и онако

²³ Занимљив, или можда пре симптомачан мотив повезан са овим питањима присутан је у интервјуу који је са вероучитељем Дарком Егељићем направила Ана Суботић. Као одговор на питање о ефектима верске наставе на ученике, Егељић каже: „Што се тиче ефеката које верска настава оставља на ученике, не знам шта бих рекао. Праве ефекте ћемо имати за коју годину, кад генерације које су верску наставу похађале у школи буду пресудно утицале на живот у овој земљи. До тада можемо само да нагађамо и субјективно оцењујемо“ (Суботић 2017: 398).

²⁴ Колико је познато аутору овог текста, таквих истраживања нема. Насупрот томе, постоје извесна емпиријска истраживања утицаја верске наставе на ученике али са истраживачким фокусом на, занимљиво, питања система вредности и моралне ставове тих ученика/испитаника. На пример, вид. Качарић 2015, 2016, Кубурић 2003.

како се они хуманистички конципирају. Она би такође морала бити посвећена образовним циљевима који су постављени пред све школске предмете.

У том смислу, овај рад се може разумети као допринос поновном промишљању и преговарању о концепцији верске наставе какву имамо у школском систему Републике Србије.

Литература

1. Dewey, J. (1970). *Vaspitanje i demokratija: uvod u filozofiju vaspitanja*, Obod, Cetinje.
2. Evans, C. (2008). Religious Education in Public Schools: An International Human Rights Perspective, *Human Rights Law Review* 8/3, pp. 449-73.
3. Kačarić, N. (2015). Uticaj srpske pravoslavne verske nastave na moralnost mladih – Eshatološki aspekt. *Istraživanja u pedagogiji*, 5/2, str. 45-62
4. Качарић, Н. (2016). *Допринос верске наставе моралном формирању ученика: емпијска валидација*, ЦЕИР, Нови Сад.
5. Крнета, Д. (2003). Вјеронаука у школи – између апологетике и оспоравања, *Религија и толеранција*, бр. 3, стр. 7-22.
6. Кубурић, З. (2003). Реализација верске наставе у основној и средњој школи. У: С. Крњажич (Ур.), *Верска настава и грађанско васпитање у школама у Србији*, 98-124. Београд: Институт за педагошка истраживања.
7. Kuburić, Z. i Vukomanović, M. (2005). Religious Education: The Case of Serbia, *Sociologija* 47(3), pp. 229-255.
8. Lyotard J. (1979). *La Condition Postmoderne: Rapport Sur Le Savoir*, Les Editions de Minuit, Paris.
9. Marinković, J. (1983). *Metodika nastave filozofije*, Školska knjiga, Zagreb.
10. Milenković, I. (2016). Spoticanje o dušu. Dnevne novine *Politika*, dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/347153/Pogledi/Spoticanje-o-dusu>, pristupljeno 14. novembra 2020.
11. Миловановић, Б. (2017). Књижевни текстови са хришћанском тематиком у читанкама за млађе разреде у функцији естетског и верског образовања, *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, књига VIII, 2. стр. 151-63.
12. Nusbaum M. (2012) Tiha kriza; Obrazovanje za profit i obrazovanje za demokratiju *Reč*, 82/28, стр. 349-363. Tekst sa engleskog preveli: Ana Jovanović i Rastislav Dinić. Originalni tekst: Nussbaum, M. (2010). *Not for Profit. Why Democracy Needs the Humanities*, Princeton University Press.
13. Пејковић, К. (2017). Религиозност и образовање, *Религија и толеранција*, 15 / 28, стр. 335-54.
14. Penok, R. (2017). Креационизам у државним школама. *Reč* 87/33, стр. 127-52. Tekst sa engleskog preveo Rastislav Dinić. Originalni tekst: Pennock, R. (2002). Should Creationism be Taught in the Public Schools? *Science & Education* 11. pp. 111-133.

15. Рељић, С. (2015). *Веронаука не може бити проблем*, дневне новине *Политика*, доступно на: <http://www.politika.rs/scc/clanak/346178/Pogledi/Veronauka-ne-moze-biti-problem>, приступљено 14. новембра 2020.
16. Стошић Јовић, Ј. (2017). Естетске, емоционалне и моралне вредности бајке Десанке Максимовић у настави. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, књига VIII, 2. стр. 83-96.
17. Суботић, А. (2017). Верска настава, интервју, *Религија и толеранција*, 15/28, стр. 395-8.

Milan Z. Jovanović

CORE VALUES OF EDUCATION VS. RELIGIOUS EDUCATION

Summary: *There are different arguments from the perspective of philosophy, sociology, and pedagogy that can serve to justify the need for covering religious issues within the elementary and high school curriculums. However, the question: how religious education should be organized as a school subject apt to fulfill its proclaimed aim and purpose – is very much different, but nevertheless important question. That question, which is somehow disregarded and undervalued in both: our academy and the general public, is the central issue discussed in this paper. More precisely, the main questions of this inquiry are the following two: a) how religious education should be organized and theoretically framed in order to be compatible with the core values, principles, and goals of education and b) is our current conception of religious education adequate in that respect. The core values and principles of education are understood broadly as to include: 1) the perspective of human rights relevant for education, 2) the perspective of our domestic educational law system, and also 3) the minimal position about the goals of education as given in humanities. The main thesis of the paper is that the conception of religious education present in our educational system is not in accordance with the aforementioned core values of education.*

Key words: *religious education, core values of education, human rights, educational laws, indoctrination.*